

Maisa Martin

Amerikansuomen äänne- ja muoto-oppi tutkimuksen kohteena

Miksi Artturilla on paita uunissa? Entä mihin tarvitaan piirikäki? Amerikansuomi on kieli, jonka ymmärtämiseen eivät pelkkä suomi ja savo riitä, vaan kuulijan on tehtävä ajatuksissaan mutka englannin kieleen, ennen kuin monien sanojen merkitys selviää: Artturi paistaa piirakkaa (engl. pie) ja piirikäki on pieni oluttyynyri (engl. beer keg). Mutta amerikansuomi on muutakin kuin hassuja lainasanoja.

Amerikansuomea on kielitieteelliseltä kannalta tutkittu toistaiseksi hyvin vähän. Sanastoa on koottu ja siitä on julkaistu muutamia artikkeleita ja opinnäytetöitä, mutta muut kielen piirteet ovat jääneet miltei huomiotta. Suomen Akatemia on kuitenkin vuodesta 1985 lähtien rahoittanut Amerikan- ja australiansuomen tutkimushanketta, jota johtaa professori Pertti Virtaranta (sanakirjatyö). Muut tutkijat ovat Hannele Jönsson-Korhola (lauseoppi), Maisa Martin (äänne- ja muoto-oppi), Maija Kainulainen-Myllynen (kielisosologia) ja Hannele Hentula (australiansuomi). Pe-

Maisa Martin on ulkomaalaisopetuksen ja kirjallisen viestinnän opetuksen tutkijana korkeakoulujen kielikeskuksessa Jyväskylässä. Vuosina 1975 - 84 hän toimi Lakehead Universityn suomen kielen lehtorina Kanadassa ja on sen jälkeen oman toimensa ohella kuulunut amerikan- ja australiansuomea tutkivaan työryhmään.

rusaineistona ovat nauhoitetut amerikan- ja australiansuomalaisten haastattelut, joita Suomen kielen nauhoitearkistossa on yhteensä noin 700 tuntia.

Amerikansuomen morfologian ja fonologian tutkimuksessa on kolme pääosaa: englannista lainattujen sanojen fonologinen mukautuminen, lainasanojen sijoittuminen suomen taivutustyyppisiin ja puhujien käyttämät taivutusmuodot ja johdokset, jotka poikkeavat suomessa käytetyistä.

Pinaanat ja punanukset

Englannin äänneistö eroaa suomen äännejärjestelmästä niin perusteellisesti, että hyvin harva sana kelpaa suomen kieleen sellaisenaan. Sanaa lainattaessa sen äänneet korvataan suomalaisilla ja äännejonoihin sovelletaan suomen kielen fonotaksin sääntöjä. Prosessin tulos, amerikansuomen sana, vaihtelee kuitenkin eri tilanteissa ja eri puhujilla. Tämä variaatio on amerikansuomen fonologian keskeisin piirre.

Osan vaihtelusta selittävät suomen ja englannin murre-erot. On selvää, että Suomen länsirannikolta lähtenyt puhuja käyttää esimerkiksi f-äännettä, koska se on hänen kotimurteessaankin, kun taas savolainen korvaa sen mieluummin hv:llä: *naffiksi* - *nahviksi* 'tarpeeksi', engl. enough. Uuden Englannin murteissa taas tavunloppuinen r

jää usein ääntymättä, vaikka se muualla tavallisesti äännyy, joten engl. carpenter 'kirvesmies' voi amerikansuomessa olla *kapenteri* tai *karpenteri*.

Vaihtelua lisää myös se, että sanoja on lainattu sekä puheesta että kirjoituksesta, esim. *veiteri - väiteri* 'tarjoilija', engl. waiter. Lipsahdukset ja kuulovirheetkin saattavat tuottaa uusia variantteja. Yksittäisen äänneen edustumiseen amerikansuomessa voi vaikuttaa myös äänneympäristö: esimerkiksi t:n tai d:n jäljessä välivokaaliksi lisätään tavallisesti e (*häsenteli* 'kahva', engl. handle), kun taas p:n tai b:n jäljessä vokaalina on labiaalinen u tai y (*leipuli* 'nimilappu', engl. label; *äpyli* 'omena', engl. apple).

Osa variaatiosta on kuitenkin täysin satumanvaraista. Erityisesti englannin neutraalivokaali, joka on laadultaan englannisakin epämääräinen, voi edustua amerikansuomessa minä suomen vokaalina tahansa. Yhdessä äänneympäristössäkään variantteja voi olla jopa viisi, kuten englannin sanan **banana** 'banaani' viimeisen vokaalin vastineissa: *pinaana*, *panano*, *pinaanä*, *pinaanu*, *pinanes*.

Pannaan i sanan perään

Valtaosa englannista lainatuista amerikansuomen sanoista on substantiiveja ja neljä viidennestä näistä on odotuksenmukaisesti i-loppuisia; jokainen amerikansuomalainenhan tietää, että englannin sanoista saadaan suomea, kun "pannaan i perään". Muitakin loppuvokaaleita toki esiintyy, esimerkiksi *forkka* 'haarukka', engl. fork; *flaku* 'lippu', engl. flag. Loppuvokaalin avulla nomini saadaan sijoitetuksi johonkin suomessa tavallisista taivutus-tyypeistä, jolloin uuden sanan taivutamiselle on paljon tuttuja malleja.

Muutamat in-loppuiset lainat ovat kotiuntuneet siinä määrin, että ne taipuvat, kuten alkuperäiset suomen sanat (elin:elimen), eivätkä vierasperäisten sanojen tavoin (Se-

lin:Selinin), esimerkiksi *näpkin:näpkimet* 'lautasliina', engl. napkin. Toisinaan taas englannin s-loppuinen monikko katsotaan perusmuodoksi, johon lisätään suomen monikon pääteaines: *kukekset* 'pikkuleivät', engl. cookies; *tulsut* 'työkalut', engl. tools.

Myös verbeillä on suosikkityyppinsä, sillä noin 85 % lainaverbeistä on supistumaverbejä, siis suomen **vastata**-verbin kaltaisia: *piltata* 'rakentaa', engl. to build; *suuvata* 'vetää oikeuteen', engl. to sue. Toisinaan kuitenkin englannin verbin rakenne on sellainen, että muu tyyppi on luontevampi (esim. *vinistää* 'lopettaa', engl. to finish) tai suomessa jo olevan verbin malli vetää uutta verbiä puoleensa (esim. *päästää* 'ojentaa, ohittaa', engl. to pass). Suomalainen johdinaines voi myös viedä verbin muuhun kuin supistumatyyppiin, esim. *kannuttaa* 'säilyä', vrt. engl. to can ja *kannu* 'säilykepurkki'.

Syitä yhden nomini- ja yhden verbityypin ylivoimaiseen suosioon on useita. Tärkein lienee suomen malli; myös nyky-suomen lainasanat kuuluvat useimmiten näihin ryhmiin (esim. **filmi** ja **filmata**). Muita syitä ovat perushahmon säilyminen suhteellisen muuttumattomana ja eri muotojen selkeä erottuminen toisistaan.

Sanojen sovittaminen suomen kielen malliin johtaa joskus alussa mainitun tapaisiin sekaannuksiin, kun englannista lainatulla sanalla on suomessa homonymi. Amerikansuomalainen huumori perustuu usein tähän monimerkityksisyyteen, kun vastatullutta jymäytetään lähettämällä hänet hakemaan *taulua tai peiliä* ('pyyhe' engl. towel; 'ämpäri', engl. pail).

Tykkäny vai tykänny?

Morfologia on sangen keskeinen suomen kieliopin osa. Suomen sanoilla on kirjaimellisesti tuhansia taivutusmuotoja, ja li-

säksi sanat voivat kuulua hyvin moniin erilaisiin vartalovaihtelujen sisältäviin taivutustyyppisiin. Kun morfologian piiriin luetaan vielä johtaminen, on selvää, että virhemahdollisuuksia on todella paljon.

Amerikansuomalaiset hallitsevat muoto-opin kuitenkin hämmästyttävän hyvin, sillä taivutuksen tai johtamisen poikkeamia oli aineistoni ensimmäisen polven puhujilla tuskin lainkaan ja toisen ja kolmannen polven puhujillakin vain noin 60 puhutunna kohti. Kaikki poikkeamat eivät sitä paitsi ole nykysuomenkaan kannalta ”virheitä”, vaan mukana on myös täysin kelvollisia uudismuodosteita, jotka vain eivät satu Suomessa olemaan käytössä.

Ilmeisesti onkin niin, että amerikansuomalainen ei voi puhua suomea morfologiaa hallitsematta. Jos puhujan taidot eivät riitä sanojen taivuttamiseen, kieli vaihtuu englanniksi. Esteenä lienee amerikansuomalaisten tavallisesti erittäin hyvä passiivinen suomen kielen taito; puhujat tunnistavat virheelliset muodot, vaikka eivät välttämättä aina osaa tuottaa oikeita. Tässä amerikansuomalaisten kielitaito eroaa selvästi suomea vieraana kielenä oppineiden kielitaidosta, sillä moni ulkomaalainen tulee mainiosti toimeen suomeksi, vaikka ei morfologiaa perinpohjin osaaakaan.

Astevaihtelun poikkeamista tavallisimpia on k:n esiintyminen heikossa asteessa kadon asemasta, esim. *lakit* pro *lait*. Tämä on odotuksenmukaista, sillä k:n kato muuttaa sanahahmoa enemmän kuin esimerkiksi t:n korvaaminen d:llä, ja saattaa aiheuttaa merkityksen sekaantumiaakin. Suomessakaan uudet lainasanat eivät aina sopeudu k:0-vaihteluun, esim. *muki:mukin*, ei **muin*.

Nomineista *i-* ja *e-*vartaloiiset sekaantuvat tavallisimmin (esim. *kielit* pro *kielet*). Muiden taivutustyyppien poikkeamat ovat satunnaisia. Verbien osalta yksikön kolmannen persoonan muodon yleistymisen muihin persooniin sekä kieltoverbin taipumattomuus ovat tavallisimmat ongelmat.

Imperfektin si-tunnus (esim. *kasvasin* pro *kasvoin*) esiintyy myös sellaisilla puhujilla, joiden vanhempien kotimurteessa sitä ei esiinny.

Morfologiset ongelmat eivät aina reaalistu taivutusmuotoina, joita ei suomessa lainkaan esiinny, vaan yhtä usein puhuja tuottaa sinänsä oikean muodon, mutta sijoittaa sen väärään yhteyteen. Aktiiviset ja passiiviset verbimuodot saattavat sekaantua tällä tavoin, samoin konditionaali ja imperfekti.

Taivutusaineokset ja johtimet voivat myös sekaantua. Etenkin verbien astevaihtelun alainen T-aines, joka voi olla vartalon osa, passiivin tunnus tai johdin, aiheuttaa monenlaisia sekaannuksia, esim. *kouluttu* pro *koulutettu*, *lausutetaan* pro *lausutaan*. Myös refleksiivijohdokset korvautuvat muilla samankantaisilla, esim. *painoi* pro *painui*.

Amerikansuomen uudisjohdoista osa on äännerakenteeltaan suomen kieleen käymättömiä, mutta sängen monet ovat aivan käyttökelpoisia. Tavallisin näistä on *kielinen*, joka tarkoittaa kaikkia muita paitsi suomalaisia. Tällaiset johtamisen poikkeamat eivät tietenkään liity kielitaidon puutteellisuuteen, vaan pikemminkin todistavat amerikansuomen elinvoimasta.

Yksinkertaistuminen, sanahahmo ja variaatio

Vaikka edellä esitellyt alueet – lainasanojen äänteellinen sopeutuminen, sanojen hakeutuminen taivutustyyppisiin ja morfologiset poikkeamat – ovat toisistaan irrallisia, niissä voi havaita yhteisiä tendenssejä. Tällaisia ovat ainakin yksinkertaistuminen, sanahahmon säilyttäminen ja variaatio. Oheisessa kuviossa on esimerkkejä näistä suuntauksista.

Muutossuuntaukset ovat sidoksissa toisiinsa; esimerkiksi ne sanatyypit, joihin uudet sanat yksinkertaistumistendenssin

	Yksinkertaistuminen	Sanahahmon säilyttäminen	Variaatio
Fonologinen mukautuminen	vokaalisoinnun poikkeamat (käsoliini 'bensiiini', e. gasoline)	hakeutuminen suomalaisen sanan malliin (taulu pro tauli 'pyyhe', e. towel)	kaikki englannin äänneiden edustumien vaihtelu (striitti-triitti-riitti 'katu', e. street)
Morfologinen mukautuminen	hakeutuminen vaihtelutomiin taivutus-tyyppihin (kielit pro kielet)	supistumaverbien produktiivisuus	horjunta tyyppien välillä (vatsia - vatsata 'katsoa', e. to watch)
Morfologiset poikkeamat	transitiivisten ja intransitiivisten verbien sekaantuminen (kasvaa pro kasvat- taa)	k:n astevaihteluttomuus (troki:trokin 'kuorma-auto', e. truck)	"oikeat" ja "väärät" muodot samalla puhujalla

vuoksi kasautuvat, ovat suosittuja juuri siksi, että niissä sanahahmo säilyy suhteellisen muuttumattomana. Variaation aiheuttajana taas on usein se, että säännönmukaisesti kieleen lainatun muodon rinnalle syntyy muiden tendenssien vuoksi yksinkertaisempi tai sanahahmoltaan tutumpi variantti.

Hyviä vai pahoja muutoksia?

Kielitieteen kannalta amerikansuomi tarjoaa kiintoisaa aineistoa, sillä siinä kohtaavat kielet - suomi ja englanti - ovat rakenteeltaan hyvin erilaiset. Amerikansuomen puhujien sosiaalisista oloista on tutkimustietoa ja kielen historia on melko lyhyt, joten taustatekijöiden selvittäminen on helpompaa kuin monien muiden murteiden osalta.

Suomen nykykielen ja amerikansuomen erot juontuvat monesta seikasta. Englannin kielen ja yhteiskunnallisten olojen lisäksi amerikansuomea on muuttanut aika. Iso-laatiotilanteessa kieli on säilyttänyt paljon

sellaista, mikä Suomessa on jäänyt harvojen vanhusten käyttöön. Toisaalta kielen puhujat ovat luoneet uutta ainesta, joka pienissä kieliyhteisöissä on voinut levitä nopeastikin.

Amerikansuomen aineisto osoittaa selvästi, että kielen muutokset eivät ole mieltävaltaisia, vaan kielen sisäisten lakien hallitsemia. Muuttumista voivat motivoida paitsi kielenulkoiset seikat myös kielen sisäiset jännitteet. Ellei näin olisi, kukin puhuja olisi sopeuttanut englannin kielen ainekset omaan puheeseensa omalla tavallaan ja muunnellut suomalaisperäistä kieliainesta sattumanvaraisesti tai omien mieltymystensä mukaan. Niin ei tietenkään ole käynyt, vaan eri puolilla Pohjois-Amerikkaa suomalaiset ovat uudistaneet kieltään ainakin jossakin määrin samojen suuntaviivojen mukaan.

Kielen elinkaaren tutkimuksen kannalta olisi kiintoisaa selvittää, missä vaiheessa siirtolaiskielen omat piirteet lakkaavat olemasta kieltä rikastuttavia uudismuodosteita ja muuttuvat kielitaidon

epätäydellisyysindikaattoreiksi. Tavallaan voisi puhua positiivisista, kielen ilmaisuvaroista lisäävistä, ja negatiivisista, kieltä murentavista muutoksista. Ensimmäistä tyyppiä olisi esimerkiksi amerikkalais-suomen *kielinen*. Negatiivista tyyppiä edustaisivat esimerkiksi kadonneet taivutusainekset, jollei niiden syntaktisia ja semanttisia funktioita korvata uusilla ilmaisukeinoilla.

Siirtolaiskielen omalaatuisiin piirteisiin voi myös suhtautua kahdella tavalla: niitä voi pitää puutteina ja virheinä tai sitten osoituksina puhujien kyvystä sopeutua muuttuvaan kielelliseen tilanteeseen. Yksilötasolla voidaan samoin puhua huonosta kielitaidosta tai puhujan kielellisestä luovuudesta.

Amerikkalais-suomalaisten oma asenne kieltään kohtaan on usein turhaan vähätte-

levä tai häpeilevä. Osittain syynä on se, että amerikkalais-suomi naurattaa suomalaisia. Nauru ei kuitenkaan kohdistu amerikkalais-suomalaisiin tai heidän kieleensä, vaan perustuu siihen tyylilliseen ristiriitaan, joka syntyy, kun pitkälle koulutettu nuori mies puhuu suomea kuin eteläpohjalainen mummo. Myös englannista lainattujen sanojen merkityksen oivaltaminen ilahduttaa kuulijaa.

Amerikkalais-suomi ei siis ole sen enempää pelkkää vuosisadan vaihteeseen jämhäntänyttä murretta kuin suomen ja englannin sekaotkuakaan. Se on kieli, joka kehittyy omien voimavarojensa ja sisäisen sääntöjärjestelmänsä turvin ja vastaa käyttäjiensä tarpeita niin kauan kun puhujia riittää.

* * *

Finliskalainen äksitentti

(Kirjoittanut Siltaniemen Santeri)

Loutattu troki pääkkäsi striitille älistä. Insi pääkkfairasi ja sparkit mistasivat. Troki runnasi säkenkiirissä, stoolasi striitkaarojen träkille. Motormänni slämmäsi prekit striitkaarassa. Troki skittäsi saitvokille ja slämmäsi telefoonipooliin. Vaijerit poolissa snäppäsivät. Traiveri jumppasi klieriin ja läntäsi karpitsitumppaan. Kitit runnasivat kornerista vatsimaan äksitenttiä. Tinksit trokista spillasivat striitille. Motormänni koolasi polismännin sekkaamaan. Offiseri restasi traiverin ja traivasi steisioniin.

(SI/A/16/76)